

Улас Самчук: ескізи до творчого портрета

Сергій Синюк

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Серія «Ім'я на обкладинці»

Випуск VII

Сергій Синюк

Улас Самчук: ескізи до творчого портрета

Серію «Ім'я на обкладинці» засновано 2016 року.

Найточнішу автобіографію письменник залишає у власних творах. На сторінках романів Уласа Самчука — динамічний і загадковий життєпис одного з найцікавіших майстрів української прози ХХ століття.

Я дописую цю книжку якраз перед тридцятими роковинами смерті Уласа Самчука.

Тридцять років чоловіка нема на білому світі, а його недруги все не дадуть йому спокою.

Талановита людина часто виявляється чужою у гроні здібних. Стосовно Уласа Самчука це точно сформулював дослідник його творчості Андрій Жив'юк: «парадокс, який являє собою життєва і творча доля Уласа Самчука: він завжди був у центрі подій літературного, громадського, політичного життя, завжди був «при ділі», проте рівно завжди почувався, а то й був пойменований, іншим, чужим де б то чи з ким то не було. У сім'ї — «босяком — ледащо», у Польщі — «дітчю гайдамацькою», у Львові — волиняком, серед католиків — православним, взагалі серед віруючих — «пантеїстом», з мельниківцями — не членом організації, з бандерівцями — мельниківцем, в цілому політичному середовищі — «міновіховцем», у МУРі — «генералом», у Канаді — «жебраком», з вихідцями із підрадянської України — націоналістом-емігрантом, з колегами по літературному цехові — тим, хто визначає вартість письменника обсягом і кількістю написаних ним книжок. Не кажучи вже про органічну Самчукову ненависть до радянської влади, яка платила йому тією ж монетою».

Самчука і досі не люблять «радянські люде», яких іще чимало залишилося на різних суспільних щаблях. Від обивателів, що так і не витрясли з підсвідомості рештки радянського агітпропу, отії халтури роботи Мельничука і Харчука, на зразок: «Тепер Улас Самчук у Канаді. Він служить американським імперіалістам. Служить з такою ж відданістю, як служив Гітлерові, німецькому фашизмові», до «Червонястих політиків», які далекого вже 2004 року так і не проголосували за законопроект про загальнодержавне відзначення столітнього ювілею письменника. В цьому нема нічого дивного — люди лівих та лівацьких симпатій за визначенням не можуть любити автора таких рядків: «Хто вірить у большевизм — є свідомий злочинець проти себе самого, своєї родини, свого народу. Хто толерує большевизм, є дурень. Хто надіється, що большевизм зміниться, — ідіот. Большевизм є зараза. Де він ступає, там смерть».

Проте цікаво, що й літературознавиці постмодерного керунку, позірно зорієнтовані на декомунізацію та євроінтеграцію, раз по раз висловлюють інтенсивне здивування побутуванням творів Самчука в шкільній програмі, оскільки «Уласа Самчука читати у двадцять першому столітті якось дуже архаїчно. Література «мурівської» доби, наскільки мені розповідають, представлена в шкільній програмі Самчуком і Багряним. Багряний він хоча б гостросюжетний, там сюжет можна. Але Улас Самчук письменник нудний, старосвітський, писав він погано (ну це моя приватна оцінка) і лише тому, що він писав ну... ідеологічно правильні речі, це не підстава мучити дітей нудними творами. Казав колись один... ну, учитель мій можна сказати..., що Уласа Самчука можна читати лише при газовій лампі. Щось в цьому є. Ну а ми ж тепер не при газовій лампі. Навіть коли світла немає — ми не при газовій читаємо».

Зізнаюся, мене така оцінка Самчукової творчості трохи заскочила. Спробував пояснити собі таке упереджене і

несправедливе ставлення літературознавиці тим, що вона просто недостатньо знайома зі спадщиною Уласа Олексійовича. Ну не трапилося в переданому наприкінці вісімдесятих років з Канади пуделку діаспорних публікацій (яке за визнанням лекторки і дало їй змогу називати себе українським філологом) романів «Чого не гоїть огонь» та «На твердій землі» — бо інакше не закидала б вона Самчуку браку гостросюжетності. Не було в тій скриньці, мабуть, і щоденникової прози Уласа Олексійовича — динамічної та електризованої настільки, що будь-які «гасові лампи» навіть на думку не спадають. Ну може ж таке бути, що людина знайома тільки з романом «Марія» та першою частиною трилогії «Волинь». І не за повними текстами, а за витримками з хрестоматії. А може, й не самотужки прочитаними, а посестрою-критикицею переказаними...

Проте невдовзі з'ясувалося, що авторка вищенаведеного спічу працює в академічній установі, яка спеціалізується таки на історії української літератури. Відтак згадані вище твори мусила читати. А коли читала — чому ж не оцінила? Через емоційну й мистецьку глухоту? Чи, може, і тут спрацювала спадкоємність? Цього разу спадкоємність із діаспорними філологами й теоретиками літератури. Вони незрівнянно більше від Самчука тямили в історії й теорії літератури. Незрівнянно краще знали, як треба писати шедеври. Неодноразово пробували це робити. От тільки Самчуку шедеври вдавалися. А теоретикам — не дуже. Зате вдалася можливість звести рахунки посмертно.

І тому Юрій Шерех-Шевельов, який «в очі» писав живому Самчуку: «Повірте, що успіхові Вашого «Оста» я радий більше, ніж своєму власному. Я знаю, що Ви можете сказати і тим самим зробити для всіх нас, для нашої бідної України, більше ніж будь-хто. І ні від кого я так багато не навчився за останні роки, як від Вас» посмертно позаочі відвів душеньку: «Він був людиною великої порядности й відданости, але — кажучи об'єктивно, —

трохи смішним у своїх генеральських амбіціях. І він ніколи не позбувся своєї провінційности. Треба було Юрко-Стефаникової наївности, щоб думати, що він міг бути кандидатом на Нобелівську премію». Взагалі, аби тільки Шевельов згадав про Самчука — так одразу згадає й про генеральські амбіції. Чому так? Дозволю собі припущення. Одного разу він так захопився оповіддю про «генеральські амбіції» Самчука, що проговорився про справжню причину власних ескапад: «Коли 1945 року в знекровленій і вкрай виснаженій Німеччині постала спроба об'єднати позарадянських письменників і критиків у літературну організацію вибраних МУР, мистецький український рух, я мав усі підстави стати його головою. Ідея МУРу, правда, не належала мені. Вона постала з наміру Леоніда Полтави й Леоніда Лимана створити видимість літературної організації, щоб опанувати друкарню, яку вони вивезли з Пляуену, коли те місто мало перейти з американських рук у російські. Але вся концепція МУРу постала в мене, усю головну організаційну працю провів я. Та я не взявся бути головою. На цю роль намовлено, після великих старань, Уласа Самчука, якого в вузьких колах друзів ми називали чеховським «свадебним генералом», звідки далі пішло, що поза очі ми звали його не Улас Олексійович, а Генерал Олексійович. Раціоналізацією цього відступу формально на другий плян було міркування, що я був тоді «совет», як казали в Галичині про тих, хто наїхав із «старої» радянської України, а старі емігранти й галичани мали б більше довір'я до МУРу, коли на чолі його стоятиме не-«совет». У цьому була частка правди, але правда й те, що це недовір'я можна було б подолати, а зрештою люди й так знали, хто що робить і чиєю дитиною був МУР. Другою, отже, часткою правди було те, що в мені панував комплекс другої парти». Отак от. Волинський репаний вискочка відібрав у культурного професора із самого Харкова належну йому можливість очолити українську літературу в діаспорі і повести правильним курсом. «Мав усі

підстави стати його головою» — і не став. Ще й на Нобелівську премію ніхто так і не висунув! То як за таке не поквитатися, хоча б і під маскою співчуття: «Самчук кінчав свої дні занедбаний, упосліджений, забутий. Він сподівався малого — вижити на заробіток пером. Якщо судити людей за їхнім заробітком, письменником він в останні роки життя не був. І навіть пенсіонером — ні, було це на межі жебрацтва. Чи зберігається його могила, не знаю». Прикметно, що про жебрацькі злидні Самчука пише Шевельов, знаючи, що на кошти, заповідані Самчуком вийшов друком дванадцятий номер альманаху «Слово»!

Не погребував «мідяками з очей небіжчика» й Ігор Качуровський, опублікувавши у тому ж номері «Слова» родинний мемуар «Очі Атоса». Зате згодом «віддякувався» по повній програмі. В його книзі «Променисті силуетки» згадки про Самчука нечисленні й побіжні, але кожна просочена їддю: «На заході, де середовище також відіграло деяку роль, головним чинником, що проводив на вершину слави, була самовпевненість (так Улас Самчук був переконаний, що він батько української літератури)...».

«Можу назвати такі речі, як «Волинь» Уласа Самчука та менш відому, проте куди цікавіше написану трилогію Фотія Мелешка «Три покоління». Але Самчук і Мелешко — носії традицій рустикальної прози, пов'язаної з українським селом, селянським побутом, психологією хлібороба».

«Коли б мистецька вартість мірялася (як це уявляв собі Улас Самчук) обсягом книжки...»

«Щодо кількості написаних творів Зосим Дончук, здається, перегнав навіть самого Уласа Самчука...»

Втім, знавець середньовічної літератури знайшов можливість спинитися на постаті Самчука більш детально. В статесці «І мій глек на капусту» — своєрідному відгукові на «Спроби дружніх портретів» Шевельова. Особливо кумедно виглядають спроби

упіймати Самчука на... незнанні сільських реалій: «Друга епіграма з'явилася пізніше, коли Чичка, перечитавши першу частину «Волині», намагався долати другу; десть там Настя варить борщ «зі щавлю»... в косовицю:

Зі щавлю в косовицю — самі патики,
Що брунатно то там піднесуться, то тут.
Хоч які на Волині дебелі дядьки,
Од такого «борщу» всім їм буде капут»

Ну що поробиш... Не знав знавець маркграфів і трубадурів, що перший укіс сіна — це кінець травня — початок червня, коли щавель на Волині ще цілком зелений. До того ж, зелений борщ як варився на початку двадцятого століття так і досі вариться не тільки зі свіжого щавлю, але передусім з консервованого — соленого чи маринованого. У нас такий «концентрат» називається «квасець». Ну а претензії до важкості стилю «Волині» виглядають зовсім потішно в устах автора «Генерики і архітектоніки» і того таки мемуару «Очі Атоса». Проте Качуровський безапеляційний: «і в моїй уявній гієрархичній шаховці, що має десять полицок, Самчука я тримаю на другій полиці знизу». Відтак і його ученицям не залишається нічого іншого, як визнати Самчука нецікавим і шукати вірцевих українських прозаїків XX століття серед підрадянських авторів доби «Розстріляного Відродження».

Хоча взагалі — це трохи химерна ідея: виступати за декомунізацію, але при цьому нав'язувати суспільству в класики... комуністів, яких перестріляли більш спритні комуністи.

Одним словом, прочитавши інвективи, зацитовані вище, пересічний читач, який нині має небагато часу на книжку взагалі, а на українську художню — і поготів, п'ять разів подумає, чи варто йому читати Самчука.

А варто.

І то саме тепер.

Адже Самчук зробив те, що мало кому вдавалося в світовій літературі і практично нікому — в радянській.

Створив героя нового типу.

І то такого, який у наш непростий час чи не найбільше потрібен Україні і українцям.

Створеного Самчуком героя найточніше окреслила Анна Власенко-Бойцун: «... помилково було би уважати його епігоном романтиків, чи народників. Навпаки, він зовсім зриває з романтичними традиціями в нашій літературі, бо вважає, що вже час перестати мріяти, а почати практично діяти і творити. І тому саме він творить героя-працівника, що діє з власної волі й ініціативи. Протагоніст Самчука життєздатний та життєрадісний, він будує, а не руйнує. Він практичний і прагматичний [...] Протагоніст Самчука — це антитеза нещасливого раба чи кріпака, часто змальованого в нашій літературі, який завжди працював під чужим наказом і для когось, тому працював нехотячи. Самчуків герой діє радісно, добровільно, самопевно не тільки для своєї особистої користі, але й у користь громади, серед якої він живе. Того нового героя змальовує Самчук у різних ролях: як працюючого селянина та зарадного господарника, чи навіть доробкевича; а то інтелектуаліста і борця за права і волю своєї батьківщини».

Саме такий герой вельми потрібний саме у наш переломний час, коли долю України вирішує результат битви за більшість. За оту нашу більшість, уражену успадкованим патерналізмом та синдромом злидня, вирощену в окупованому інформаційно-культурному просторі. Адже в реаліях України для зміни зовнішньополітичного вектора країни достатньо ініціативної меншості, а внутрішнім змінам в державі заважає пасивна більшість. Важливість творчого доробку Уласа Самчука для перемоги в тій битві прецизійно точно окреслив професор Петро

Кралюк:

«Самчук чудово розумів: українці не мають свого повноцінного символічного світу, в ньому переважають чужі символи, елементи культури, які часто дезорієнтують українців, роблять їх безсилими, нездатними протистояти чужій етнічній та культурній експансії. Про це, власне, роман «Волинь», який у певному сенсі є запереченням роману «Як гартувалася сталь», котрий пропонував викривлене, фактично антиукраїнське, бачення світу. До речі, вказані твори з'явилися майже одночасно.

У одному місці роману «Волинь» головний герой Володько, який є прототипом самого У. Самчука, слухає розмову дядьків у млині. Якийсь дядько «почав оповідати про самий Дермань, про старовину... Казав він, що земля наша древня і люд тут з давніх давен проживає. Ще перед татарами були тут селища, та городи, та замки, де наші князі рядили, та воювали із ворогами...». Далі дядько оповідає про князя Острозького, мається на увазі Василь-Костянтин Острозький, який відомий своєю культурно-просвітницькою діяльністю: «...кажуть, князь той мудрий був, школи будував, монастирі заводив, книги друкував і, кажуть, то він ще чотириста літ перед цим отой наш Дерманський монастир поставив». «Але все то відійшло і все забулося, — констатував оповідач. — Мало у нас писалося, мало читалося, а все отак з уст в уста передавалося, а то, звісно, воно незаписане гине».

Важко сказати, чи чув малий Улас Самчук таку розмову дядьків у млині. Можливо, це авторський вимисел (хоча вимисел дуже правдоподібний). Автор устами «свідомого дядька» проводить думку: біда нашого народу в тому, що він не витворив свого бачення минулого, яке давало б йому можливість зорієнтуватися в складному світі сучасних реалій, заявити про себе й конкурувати з іншими народами. «Були у нас, — каже «свідомий дядько», — і Сангушки, і Вишневецькі — роди великі і древні, але і ті

полакомились на чужі охляпи... а народ наш отако самотужки жив і живе, та всі, кому лиш заманеться, зобижають його. А хто винен? Ми самі! Кров наша винна! Душа наша! Не датись повинність наша, гнати від себе пасожерів! А ми мало дбаємо самі за себе, не вчимося, не цікавимося світом, не йдемо помежи люди, ми нікого не знаємо і нас не знають, приходять лиш ті, що багатства наші збирають, ліси рубають, банки закладають, дохторами стають, інженерами робляться, книги про себе пишуть, а ми нидієм, ліземо в землю, бабраємось в гною...».

Будучи дорослим, герой роману «Волинь» Володько намагається створити таку книгу. Він каже матері: «Я хочу книгу про вас написати. Про вас, про батька, про наше життя! А хіба ви ніщо? А хіба ви не мати моя? А хіба ви мало працювали на цій землі? А скільки раділи, скільки сліз виливали, скільки пережили? Хіба це ніщо? Ні, мамо! Про це напишу... А ті, що будуть колись, хай читають. Хай знають, що перед нами також були наші люди, і також жили, і також любили все на Божому світі. Я хочу, щоб почалось нове життя. Щоб покоління наші не тратились, не западали в землю, не зникали, мов худоба. Хочу лишити слід, слово, музику, барву».

У. Самчук намагався донести нам ідею: ми ніколи не станемо народом, не піднімемось до рівня розвинутих націй, якщо не усвідомимо, хто ми є, якщо не знатимемо нашого минулого, не зуміємо все це описати й подати. Інакше кажучи, поки не створимо свого повноцінного духовно-культурного, символічного світу».

Юрій Камаєв справедливо зауважив: «Мова і культура — це завжди останнє, про що думає умовно «українська» влада. І перше, що нищить колоніальна адміністрація».

Минулі два десятиліття в Україні складалася ситуація... а більш правильно буде сказати, що цю ситуацію складали цілеспрямовано й ретельно... коли україномовний автор був непотрібен.

В українських книгарнях — море розливане російських книжок в усіх популярних жанрах, за цінами нижчими, ніж у самій Росії. А в українській аудиторії — російські серіали в телевізорі. Робота в царині української культури стала волонтерством, ба навіть — партизанською інформаційною війною із тотально переважаючим противником без жодної підтримки від держави чи інших структур.

До чого це призвело — бачимо. Тільки сьогодні, в жорстких реаліях війни, українське суспільство потрохи дозріває до усвідомлення того, що культурна «голка» для майбутнього нашої країни і кожного, хто в ній живе, не менш небезпечна, ніж газова.

Самчук нині актуальний як ніколи, саме тому, що доносить думку: «Україна так довго не Україна, поки вона не Європа». Маючи на увазі, що територію на захід від Сяну зробили Європою дві речі: економічна самодостатність більшості її мешканців і культурна самодостатність більшості народів, котрі її населяють. Втім, сьогодні, коли справжня Європа, в якій цінності важливіші за розцінки, а гідність дорожча за комфорт, концентрується зараз у смужці «від моря до моря», актуальне ще одне визначення Самчука: «Без вільної України не може бути здоровою ціла Європа».

От тільки європейські видавці не візьмуться перекладати й друкувати Самчукові твори, поки в нас його наклади не подолають хоча б стотисячної планки.

Для того, щоб повернутися до масового читача із післяжиттєвого затемнення, письменнику потрібна не стільки навіть приязнь критики, скільки доброзичливий біограф із хорошим стилем. На жаль, ми ще не настільки навчилися популяризувати власну літературу, як деякі наші сусідоньки. Популярної біографії Самчука в нас досі немає. Роботи Андрія Жив'юка та покійного Гаврила Чернихівського — наукові монографії, зорієнтовані на профільного реципієнта, а біографічні повісті Ігоря Фарини, видрукувані мізерними накладками, осіли в північних районах

Тернопільської області... Втім, сам Улас Олексійович з гіркотою зазначав, що «...цим ми відрізняємося від європейців взагалі, які люблять біографії, які їх мають і з яких часто роблять добрий вжиток для свого інтелектуального розвитку. Ми ж не маємо біографій взагалі. Інколи не знаємо про людей абсолютно нічого, ніби це було за часу автора «Слова о полку Ігоревім». Що ми знаємо про особисте життя Петлюри, Винниченка, Донцова, Маланюка? Нічого. Рішуче нічого. На нашій мові це зветься «особистою скромністю», я ж схильний це звати культурним примітивізмом. Коли читаємо Андре Моруа про Байрона, — знаємо його до подробиць, коли ж хочемо подати кілька дат про Олеся, сперечаємося, де і коли він народився. Ситуація обурлива!»

Особисто мене ідея біографічного роману про Уласа Самчука мучить вже років з десять. Біографія письменника дає підстави думати навіть про кілька творів у різних жанрах — від любовної драми до шпигунського бойовика.

Сподіваюся, що в найближче десятиліття такі напишуть.

І навіть здогадуюсь хто.

Але ці чудові романи спрацюють максимально ефективно, тільки резонуючи із прочитаними масовою аудиторією текстами самого Самчука. Вивчення і популяризація життєвого шляху письменника не повинні підміняти собою безпосереднього знайомства з творчістю. Таке, до речі, уже трапилось в наших сусідоньків стосовно кількох їхніх національних геніїв. Результати печальні.

Виходячи з цього, я й наважився запропонувати до друку отакий читацький щоденник. Своєрідні нотатки на полях книг, які мене захопили.

Оце захоплення я й пропоную вам розділити.

На роздоріжжі

«А між іншим... Ви для мене не «Волинь», а «Кулак». Читала його два рази...».

Олена Теліга

Далека дорога добра ще й тим, що дає шанс залишитися на самоті з товстою книжкою, для якої домашня щоденність не залишає часу. Збираючись у недавнє відрядження, нарешті поклав у речовий мішок книгу, яка кілька місяців стояла в черзі на прочитання, а перед тим кілька років значилася в списку на купівлю — збірник ранньої прози Уласа Самчука, випущений у світ видавничою фірмою «Відродження» (Дрогобич, 2009 рік).

• • •

Далі — у повній книжці «Улас Самчук: ескізи до творчого портрета».
nashaknyga.com.ua